

Актуальні питання сучасної філології та освіти

УДК 811.163.42:811.161]’344

М. Попович, Р. Тростинська

Загребський університет (Хорватія)

Порівняльна характеристика системи вокалізму сучасної хорватської літературної (стандартної) мови і систем вокалізму сучасних східнослов'янських літературних мов

Попович М., Тростинська Р. Порівняльна характеристика системи вокалізму сучасної хорватської літературної (стандартної) мови і систем вокалізму сучасних східнослов'янських літературних мов. У статті на синхронному рівні (з екскурсами в діахронію) порівнюються система вокалізму сучасної хорватської літературної мови і системи вокалізму сучасних східнослов'янських літературних мов, відзначаються збіги й розбіжності при реалізації голосних і складотворних сонорних приголосних фонем, успадкованих з праслов'янської мови, з чого видно, що результати фонетичних процесів, які відбувалися ще в часи спільнослов'янської єдності або починалися в період її розпаду, споріднюють досліджувані слов'янські мови, а результати пізніших фонетичних процесів їх віддаляють.

Ключові слова: хорватська, українська, російська, білоруська, фонологія, вокальна фонема.

Попович М., Тростинская Р. Сравнительная характеристика системы вокализма современного хорватского литературного (стандартного) языка и систем вокализма современных восточнославянских литературных языков. В статье на синхроническом уровне (с экскурсами в диахронию) сравниваются система вокализма современного хорватского литературного языка и системы вокализма современных восточнославянских литературных языков, отмечаются совпадения и различия при реализации гласных и согласных слогаобразующих сонорных фонем, унаследованных от праславянского языка, из чего видно, что результаты фонетических процессов, которые происходили ещё во время общеславянского единства или начинались в период его распада, объединяют исследуемые славянские языки, а результаты более поздних фонетических процессов их отдаляют.

Ключевые слова: хорватский язык, украинский язык, русский язык, белорусский язык, фонология, вокальная фонема.

Popovych M., Trostynska R. Comparative Analysis of the Vowel System of the Modern Literary (Standard) Croatian Language and the Vowel Systems of Modern Eastern-Slavic Literary Languages. The article compares the vowel system of the contemporary Croatian standard language and the vowel systems of contemporary East Slavic languages on the synchronic level (occasionally references the diachronic level as well), it points out similarities and differences in the realization of vowel and consonant syllabic liquid phonemes, inherited from Proto-Slavic.

Key words: Croatian language, Ukrainian language, Russian language, Belarusian language, phonology, vowel sound.

Хорватська мова належить до південнослов'янських мов, українська, російська і білоруська становлять групу східнослов'янських, хоч у прадалекому минулому, як засвідчує *Повість врем'яних літ* і збережені ойконіми, гідроніми, ороніми на території України, а в Хорватії й досі побутуючі топоніми: *Kijevo, Vinica, Žitnik* та ін., хорватські племена проживали і на теренах України (Русі), які залишили і в VII ст. вже з'явилися на Балканах.

Витоки хорватської мови хорватські вчені вбачають у протохорватських діалектах праслов'янської мови (вона остаточно розпалася в VI ст.), на основі яких сформувалися три окремих хорватських наріччя: чакавське, штокавське і кайкавське (назви наріччя відповідають питальним займенникам: *ča, što, kaj*) зі своїми фонетичними і граматичними (а й лексичними) особливостями (напр., по *ятю*: чакавці – «ікавці» й «ікавці-екавці», штокавці – «(і)екавці» та «ікавці», кайкавці – «екавці», при наявності й дифтонгічної вимови *ятя* [i¹ě]). Кожне з наріччя має свою історію,

письменників, літературу, словники і, здавалось би, могло б вважатися окремою слов'янською мовою, бо трьома наріччями століттями говорили й творили хорвати (користувалися глаголицею (найдовше від усіх слов'ян), кирилицею, латиницею (тепер виключно нею)), але при цьому відчували себе єдиним народом. З середини XIX ст. штокавське наріччя (са́ме новоштокавщина з ієкавським рефлексом довгого *ятя* та екавським рефлексом короткого *ятя*) почало закладати підвалини сучасної хорватської літературної / стандартної мови, а чакавське й кайкавське наріччя (живі й сьогодні) не є її діалектами, це хорватські діалекти (паг'єґја). У всіх же східнослов'янських мовах у тій чи іншій мірі діалекти відносяться між собою як варіанти однієї мови. (Та слід зауважити: хоч основа хорватської літературної мови і базується на новоштокавщині, помітні й взаємовпливи наріч, як у минулому, так і на сучасному етапі, в першу чергу, в лексиці й просодії, напр.: під впливом чакавського наріччя у розмовному різновиді літературної мови часто замість лексем *slavlje*, *proslava*, *svečanost* вживається італізм *fešta*; під впливом кайкавського наріччя, в межах якого й найбагатолюдніше місто Хорватії – столиця Загреб, у мовленні новоштокавців-загребчан чотирьохакцентна система наголосу поступово переходить у трьохакцентну – перестають упізнаватися й розрізнятися короткий низхідний і короткий висхідний наголоси, на місці яких настає один короткий «середній» наголос; у мовленні новоштокавців у 3. одн. іменників жіночого роду зникає перехід довгого низхідного наголосу на прийменник як короткого низхідного (напр.: *na glávu, za rúku* – пор. у російській мові: *на голову* [на г'льву], *за руку* [за руку]).

Відносно глотогенезу східнослов'янських мов, двом з яких століттями нав'язувався статус діалектів російської мови і які довгий час були заборонені, а потім насаджувалася теорія «спільноруської прамови» і «спільної коліски трьох братніх народів», треба відзначити, що впродовж майже двох століть вітчизняні та зарубіжні вчені велику увагу приділяли питанню походження української (руської) мови, російської та білоруської мов, найчастіше неупереджено проводили науковий аналіз, але нерідко при висновках давалися взноси ідейні переконання, сформовані під впливом пануючих режимів або всупереч їм. Хорватська ж мова, незважаючи на те, що Хорватія як самостійна держава перестала існувати з 1102-го року і ввійшла до складу іншої держави, 1847-го року отримала в хорватському саборі (*sabog* – хорватський парламент, який весь час залишався діючим і після втрати незалежності) статус офіційної (до того часу в саборі офіційною була латинська, якою хорвати захищалися від

германізації та мадяризації; хорватські ж землі під владою Венеції зазнавали романізації; у той же час досить велика частина хорватських земель знаходилася під владою Турції). Тиск на хорватську мову був великий, але не тільки народ, а й хорватська шляхта, і особливо священство, постійно боролися за її існування й утвердження національної самобутності.

В українському мовознавстві на основі багатьох вагомих наукових досліджень XIX–XX ст. викристалізувалася думка, яка остаточно утвердилася після опублікування дослідження про походження білоруської мови і двох фундаментальних праць з історичної фонології праслов'янської мови та історичної фонології української мови Юрія Шевельова, який доводить, що «доба розпаду праслов'янської мови була й часом утворення мови української (як і решти слов'янських мов)» [10:4] і що «не існувало не лише цілковитої східнослов'янської єдності, але й української єдності, оскільки в південноукраїнських і північноукраїнських діалектах часом відбувалися різні звукові зміни» [10:1000], а це означає, що витоки східнослов'янських мов треба шукати у відповідних протоукраїнських, проторосійських і протобілоруських діалектах праслов'янської мови. Ю. Шевельов дійшов висновку, що «фонологічний розвиток української мови простежується від VII ст.» [10:47], як і білоруської та російської мов, такого ж висновку, як уже було сказано, дійшли й хорватські вчені відносно першоджерел хорватської мови.

Фонологічні системи давніх хорватської (маються на увазі три наріччя) і східнослов'янських мов, як і старослов'янської, яку ми беремо як еталон, успадкували з праслов'янської 11 голосних фонем, які в процесі розвитку даних мов могли залишатися, змінюватися або зникати. У першу чергу, деналізувалися носові голосні /o/ (*юс великий*) та /e/ (*юс малий*) (у хорватській мові і в східнослов'янських мовах цей та інші процеси не відбувалися одночасно). На місці носової фонемі заднього ряду /o/ в усіх обстежуваних мовах наявна фонема /u/ / /y/: *zub* – *зуб* / *зуб* / *зуб*, *ruka* – *рука* / *рука* / *рука*; на місці носової фонемі переднього ряду /e/ у хорватській мові – фонема /e/: *pet*, *meso*, *deset*, *knez*; у східнослов'янських мовах – інакше: в українській мові фонемі /ja/ (*п'ять*, *м'ясо*) або фонемі /a/ (з попереднім палаталізованим приголосним – *десять*, *князь*); у російській і білоруській мовах – виключно фонема /a/ (з попереднім палаталізованим приголосним): *пять* / *пять*, *мясо* / *мяса*, *десять* / *дзєсяць*, *князь* / *князь*.

Колишні редуковані /ъ/ і /ь/ в усіх обстежуваних мовах у слабких позиціях зникли, у сильних вокалізувалися (стали голосними нормальної довготи) і чергуються в парадигмах з фонемним

нулем /ø/. У хорватській мові на місці фонем /ъ/ і /ь/ – нова фонема /a/ або фонемний нуль /ø/: *san – sna, pas – psa*. Деякі хорватські вчені твердять, що двох редукованих фонем не існувало, була лише одна фонема /ъ/, а дві літери: *ep* і *erъ* (*ерик*) вказували на непалаталізованість / палаталізованість попереднього приголосного. Ми поділяємо думку тих, які вважають, що це були дві редуковані фонемні, які на хорватському тлі ще до занепаду злилися в один звук [ъ], на місці якого у сильній позиції нова фонема /a/. І додаємо: коли б це були не дві фонемні, то й в українській, російській, білоруській, македонській, болгарській мовах була б теж лише одна нова фонема. Підкреслюємо, що тільки в сучасній хорватській літературній мові, в хорватських штокавських говорах, хорватському чакавському наріччі і в сучасних штокавських стандартних мовах (сербській, чорногорській, боснійській) наявний такий рефлекс – фонема /a/ на місці колишніх редукованих (в хорватським же кайкавським наріччі – рефлекс /e/: *sen, pes*).

У східнослов'янських мовах на місці середньої, середньої (ряд і підняття) редукованої фонемі /ъ/ (її відносять і до заднього ряду) знаходиться нова лабіалізована фонема /o/ нормальної довготи, заднього ряду, середнього підняття або фонемний нуль /ø/: *сон – сну / сон – сна / сон – сна*, а на місці редукованої фонемі переднього ряду, підвищеної середньої /ъ/ – нова фонема /e/ нормальної довготи, переднього ряду, середнього підняття або фонемний нуль /ø/: *день – дня / день – дня / дзень – дня*. Усі три нові фонемні (/a/, /o/, /e/) випадні.

Крім нових випадних голосних, хорватській і східнослов'янським мовам властиві й секундарні (вставні) голосні, які повністю збігаються з випадними: *oganj – ognja, vjetar – vjetra; ogony (вогонь) – ognju (вогню), vjeter – vjetry / ogony – ognja, veter – vjetry / agony – agnja, vecer – vetru*.

У хорватській літературній мові на місці передньої обниженої фонемі *ять* /ĕ/ вживаються фонемні /je/, довга дифтонгічна фонема /ĕ̄/, фонема /e/ та фонема /i/: *prjesma, snijeg, pera, dio* (Р. одн. *dijela*). У хорватських штокавських і чакавських говорах на місці колишнього *ятя* найчастіше вживається фонема /i/. (За хорватським правописом дифтонгічний рефлекс довгого *ятя* [¹ĕ̄] – з довгим висхідним або довгим низхідним наголосом – на письмі передається послідовністю літер *iје*: *snijeg, brijeg, vijenac, vrijeme*, отже, в наведених прикладах триграф *iје* є графемою дифтонгічної фонемі /ĕ̄/, який не слід ототожнювати з послідовністю фонем /ije/ у таких словах, як *dijeta, kljent, bijenale* і т. п. та в серії слів типу *armija* (у Р. одн.: *armije*), бо це не графема-триграф, а окремі фонемні: /i/, /j/, /e/. Написання дифтонгічної фонемі /ĕ̄/ графемою-триграфом *iје* увійшло в хорватську орфографічну норму під впливом «вуківців» – послідовників Вука Караджича, а в розмовній реалізації сучасної

хорватської стандартної мови, крім дифтонгічної вимови колишнього довгого *ятя*, часто чути вимову з довгим низхідним [jĕ], [ljĕ], [njĕ] або довгим висхідним наголосом [jĕ̄], [ljĕ̄], [njĕ̄]: [cvjĕt, brjĕg], [vjĕnac, vjĕme], [ljĕp, sljĕp], [ljĕpa, sljĕpa], [njĕm, snjĕg], [njĕma, Njĕmac], що викликало спробу замість написання *iје* в орфографію ввести написання *...je..., ...lje..., ...nje...* [15:1–23].

У сучасних східнослов'янських мовах на місці *ятя* виступають фонемні /i/ та /e/. В українській мові послідовно (за рідкісними винятками) – фонема /i/: *пісня, сніг, ріна*; в російській і білоруській – фонема /e/: *песня / песня, снег / снег, репа / репа*.

Давньохорватська (усі три наріччя) і давні східнослов'янські мови, як і старослов'янська, мали дві «і»-фонемні: передню, високу /i/ та середню (її відносять і до заднього ряду), високу /y/.

У хорватській літературній мові (і в чакавському та кайкавському наріччях) давні фонемні /i/ та /y/ злилися в одну передню, високу фонему /i/: *piti, sin*.

В українській мові ці дві фонемні також злилися в одну передню, але високу обнижену фонему /i/: *питу, син*, яка в ненаголошеній позиції редукується. Наявна в українській мові й передня, висока фонема /i/: *літо, сіль, піч*, але вона іншого походження і іншої дистрибуції.

У сучасних російській і білоруській літературних мовах, за московською фонологічною школою, на яку орієнтуються й білоруські фонологи, одна фонема /i/i/, а [ы] є її алофоном: *пить / піць, сын / сын*; за ленінградською фонологічною школою, в російській мові – це дві окремі фонемні: /и/ та /ы/. (Якщо виходити лише з дистрибуції звуків [и] та [ы] сучасної російської мови (пор.: *играть – сыграть, искать – сыскать*), то звуки [и] і [ы] – алофони голосної фонемі /и/, а якщо взяти до уваги факт усвідомлення носіями російської мови звука [ы] (пор.: *ыкать*, «Операція 'ы'»), тоді звуки [и] та [ы] – алофони голосних фонем /и/ та /ы/). Аналогічне явище і в білоруській мові з голосними звуками [і] та [ы]. Перед нами, напевне, незакінчений процес переходу фонем /и/i/ та /ы/ в фонему /и/i/. Як було вже сказано, в сучасній українській мові наявні дві генетично різні фонемні: /и/ та /i/ (існує й інша думка [Карпенко: 4]).

Етимологічна фонема /e/ переднього ряду, середнього підняття у хорватській мові в усіх позиціях реалізується як фонема /e/: *nebo, zemlja, žena, peć, šest, treći, kamen, mene*.

У сучасній українській літературній мові давня фонема /e/ у відкритому складі також реалізується як фонема /e/: *небо, вечір, третій, мене*, але в новоутворених закритих складах (наголошена й ненаголошена) – як фонема /i/: *жінка, піч, шість, камінь*. Етимологічна фонема /e/ після шиплячих та

/j/ може реалізуватися і як фонема /o/ (*бджола, шостий, жонатий, його*). Ненаголошені алофони фонем /e/ (*мене* [ме^не], *спекота* [спе^нкота], *велетень* [веле^нте^нн']) та /и/ (*житло* [жи^нтло], *чути* [чу^нти], *сугулитися* [сугули^нти^нс'а]) при реалізації (у більшій чи меншій мірі) наближаються один до одного ([e^н] і [и^н]). (З цього погляду цікаві зміни в українському прізвищі *Павлишин*, занесеному переселенцями 120 років тому в Хорватію й Боснію, де воно побутує в формах: *Павлешин* і *Павлешен*).

У російській мові етимологічна фонема /e/ під наголосом реалізується як [e] (*небо, печь, жєницина, сельський, третій, шєсть, сємь*). Ненаголошена етимологічна фонема /e/ після палаталізованих приголосних редукується в [и^н] (*в пєчи* [ф п'и^нчи]) або в ще коротший передній, високий обнижений звук: [ь] (*рєчєвой* [р'ьч'и^нвоі], *пєчєнь* [п'єч'ьн']), а після непалаталізованих приголосних – в [ы^н] (*жєна* [жы^нна]) або в ще коротший середній, середній (задній) звук: [ъ] (*жєсточайший* [ж'єстач'айшы]). На місці ж наголошеної етимологічної фонем /e/ перед непалаталізованими приголосними і в кінці слова часто знаходиться фонема /o/: *єлка, лєд, пчєлы, жєны, моє* (але пор.: *небо – нєбо, шєдший – шєл, шєст* – пор. у біл.: *шост*).

У білоруській мові на місці етимологічної фонем /e/ під наголосом реалізується також фонема /e/ (*неба, пєч, цєп, сельскі, трэці, шєсць, сєм*), може реалізуватися і фонема /o/ (*жєнка, шєст, мєд, сєстры, сєлы, канєм*). Ненаголошена етимологічна фонема /e/ в переднаголосному складі завжди реалізується як [a] (і пишеться літерами *я* та *а*: *зямля, сямло, сямстра, цана* (Н. одн. *цєп*), *жанчына*); в допереднаголосних і післянаголосних складах після непалаталізованих приголосних (пишеться літерою *а*: *пєчань, мєра, чєрапы* (Н. одн. *чэрап* – пор. в хорватській мові *crijep*)) і після палаталізованих приголосних (пишеться літерою *є*: *землянє, вєзера*) – реалізується редукований голосний звук середнього або переднього ряду, середнього або вище середнього підняття, який Ломтев [5:28–29] у фонетичній транскрипції відзначає грецькою літерою *альфа* [α].

На місці етимологічної задньої, середньої лабіалізованої фонем /o/ в хорватській літературній мові також фонема /o/, яка завжди реалізується як [o]: *oko, stol, voda, kolovoz* (= серпень). У хорватській літературній мові відсутня редукція ненаголошених голосних (хоч у новоштокавських говорах може зникати післянаголосна фонема /i/, напр., в словах *molila*: [mol:a] замість [molila], *vodenica* (= водяний млин): [vodenca] замість [vodenica]).

У сучасній українській літературній мові етимологічна фонема /o/ у відкритому складі так само реалізується як /o/ в звукові [o]: *око, новий,*

стола, доброта (за винятком позиції наближення до [y]: *зоуля, кожух, могила, тобі*). У новоутворених закритих складах реалізується як фонема /i/: *стіл, сіль, він*.

Етимологічна фонема /o/ і в сучасній російській мові під наголосом реалізується як /o/: *стол, воду, соль, он*; ненаголошена, після непалаталізованих приголосних, реалізується як короткий звук [a]: *вода* [вада], *она* [ана], *корыто* [карыта/ъ] або як короткий звук середнього ряду (для деяких авторів – заднього), середнього підняття [ъ]: *водовоз* [в'ьдавос], *говор* [говър], *заговор* [загъвър]. (Фонема /o/ після палаталізованих приголосних (пишеться літерою *ё*) походить не від етимологічної фонем /o/, а від етимологічної фонем /e/ і, ненаголошена, веде себе як ненаголошена фонема /e/ (*вєл – вєла* [в'и^нла])).

І в сучасній білоруській мові на місці етимологічної фонем /o/ під наголосом також фонема /o/: *стол, вока, вєсєнь, єн*; ненаголошена фонема /o/ реалізується (в залежності від позиції до наголошеного складу) як короткий звук [a] або короткий звук, артикуляційно ближчий до російського звука [ъ] (у Ломтева в транскрипції [α]), який передається літерою *а* (рідко *я*): *акно, авєчка, вада, яна* (ч. р. *єн*), *захад, вока*.

На місці етимологічної середньої (її відносять і до задніх голосних, як у сучасній українській мові), низької фонем /a/ в хорватській літературній мові (і в чакавському та кайкавському наріччях) у всіх позиціях також фонема /a/: *mati, jama, trava, samovolja, dati*.

В українській літературній мові давня фонема /a/ також виступає як фонема /a/ і завжди реалізується в звукові [a]: *мати* (ім.), *яма, трава, самоволя, дати*.

У сучасній російській мові під наголосом на місці етимологічної фонем /a/ реалізується також фонема /a/: *яма, мать, трава, дать*. Ненаголошена ж фонема /a/, після непалаталізованих приголосних, веде себе аналогічно ненаголошеній російській голосній фонемі /o/ після непалаталізованих приголосних і реалізується як короткий голосний звук [a] (*трава* [трава]) або як короткий звук середнього (заднього) ряду, середнього підняття [ъ] (*самоволие* [с'ьмавол'и'ь]). (Голосна російська фонема /a/ після палаталізованих приголосних у корені слова за походженням не є етимологічною (*пять, глядеть*) і, ненаголошена, веде себе як російська ненаголошена фонема /e/ (*пяти* [п'и^нт'и], *глядеть* [гл'и^нд'єт']) або ненаголошена фонема /o/ (*вєл – вєла* [в'и^нла]) після палаталізованих приголосних).

І в сучасній білоруській мові на місці етимологічної фонем /a/ під наголосом реалізується фонема /a/ в звукові [a]: *маці, даць, пара*; у ненаголошених позиціях і в білоруській мові її реалізація не відрізняється від реалізації

ненаголошеної фонемі /o/ – звучить як короткий звук [a] або як короткий звук, подібний до російського [ъ], який Ломтев [5:28–29] транскрибує буквою *a*: *паравы* [паравы].

Давня задня, висока лабіалізована фонема /u/ /y/ в усіх обстежуваних мовах – хорватській, українській, російській, білоруській – наголошена й ненаголошена – збереглася без змін: *uho* / *вухо* / *ухо* / *вуха*; *suh(i)* / *сухий* / *сухой* / *сухі*; *ljubiti* / *любити* / *любить* / *любіць*.

Крім одинадцяти голосних фонем, у минулому в усіх слов'янських мовах існували й дві складотвірні приголосні фонемі /ль/ль/ (звуки [ль] і [ль]) трактуєм як алофони фонемі /ль/ль/) і /р/р/ (звуки [р] і [р]) трактуєм як алофони фонемі /р/р/).

У хорватській літературній мові – і тільки в ній – на місці фонемі /ль/ль/ тепер (одна) голосна фонема /u/: *vik*, *čun*, *pun(i)*, *žut(i)* (*žutjeti*), *buha*, *suza*, *gutati*, *jabuka*.

У східнослов'янських мовах утворилися групи фонем з голосними перед звуками: [в], [ў], [л] і після звуків [л], [л'] / [л'] – в українській мові: *човен*, *повний* / *повен*, *вовк*, *глотка*, *блоха*, *сльоза*, *слізні*, *глитати*, *яблуко*; у російській: *чёлн* (пор. *челны*), *полный*, *волк*, *глотка*, *блоха*, *слёзы* (пор. *слеза*, *слезиться*), *глотать*, *яблоко*; у білоруській мові: *човен*, *поўны*, *воўк*, *глотка*, *блыха*, *слэза* (пор. *слёзы*), *глытаць*, *яблык*.

Хорватська літературна мова (і всі три наріччя) зберегла складотвірну фонему /р/р/ – /r/. Вона на собі може мати один з чотирьох тонічних наголосів (короткий низхідний, довгий низхідний, короткий висхідний, довгий висхідний) або ненаголошену довгість, як і всі голосні фонемі: *grlo*, *prvi*, *krv*, *krstiti*, *krvav(i)*, *četvrt* (на письмі не відрізняються нескладотвірний /r/ і складотвірний /r/, напр.: *prav(i)* (= справжній) і *prvi* (= перший)).

У східнослов'янських мовах на місці колишньої складотвірної приголосної фонемі /р/р/ утворилися групи з голосними звуками перед [р] і після звуків [р], [р'] – в українській мові: *горло*, *перший*, *чверть*, *кров*, *хрестити*, *кривавий*; у російській: *горло*, *первый*, *четверть*, *кровь*, *кровавый*, *крестить*; у білоруській мові: *горла*, *першы*, *кроў* (Р. одн. *крыві*), *крывавы*, *хрысціць*.

На місці праслов'янських моделей: *TORT, *TOLT, *TERT, *TELT у сучасній хорватській літературній мові в результаті метатези плавних – моделі: TRAT (*mraz*, *vrana*) / TLAT (*glava*, *slama*) / TRIJET = TR^hē/T (*brijeg* = узгір'я – пор.: *бежег*) / TRET (*bregovit* = гористий, *breza*) / TLIJET = TL^hē/T (*mlijeko*, *dlijeto*) / TLJET (*mljekara* = молочний завод, *slezena* – очікувана форма була б: * *sljezena*).

У східнослов'янських мовах, які єдині мають повноголосся, наявні моделі: ТОРОТ (*мороз* / *мороз* / *мароз*, *ворона* / *ворона* / *варона*), ТОЛОТ (*голова* /

голова / *галава*, *солома* / *солома* / *салома*, *молоко* / *молоко* / *малако*, *долото* / *долото* / *долата*), ТЕРЕТ (*берег* / *берег* / *бераг*, *береза* / *берѣза* / *бярoза* – пор.: *беразняк*, *бярэ́знік*), ТЕЛЕТ (мало прикладів – *селезінка* / *селезѣнка* / *селязѣнка*).

Хорватська мова, на відміну від східнослов'янських, зберегла початкову групу /je/: *jezero*, *jelen*, *jedan*, у всіх східнослов'янських мовах фонема /j/ відпала, а фонема /e/ змінилася на /o/: *озеро* / *озеро* / *возера*, *олень* / *олень* / *алень*, *один*, *один*, *адзін*.

Отже, в обстежуваних мовах на сьогоднішній день наявна така кількість голосних фонем:

у сучасній хорватській літературній (стандартній) мові – 6 голосних фонем:

/i/	/u/	
		/ ^h ē/
/e/	/o/	
/a/		

У ній, як і в усіх східнослов'янських, дві голосні лабіалізовані фонемі – заднього ряду /u/y/ та /o/.

(До появи статті Д. Брозовича (1972–1973) вважалося, що в сучасній хорватській мові 5 голосних фонем, не допускалася можливість існування дифтонгічної фонемі, тобто дифтонгічного рефлексу колишнього довгого *ятя* (чому сприяв і спосіб його написання літерами: *iје*, хоч раніше (і в XIX ст.) писали: *ie*).

Крім 6-и голосних фонем, які по своїй природі складотвірні, хорватська мова має й складотвірну приголосну фонему /r/ (якої немає в сучасних східнослов'янських мовах).

Сучасна хорватська літературна мова, на відміну від східнослов'янських, не знає наближення, уподібнення, редуції голосних фонем. Якщо в східнослов'янських мовах літери для позначення голосних фонем виконують подвійну функцію, крім основної, вказують і на непалаталізованість / палаталізованість попереднього приголосного, то в хорватській графіці ці літери другої функції не виконують (для позначення 5-и (монофтонгічних) голосних фонем використовується 5 літер-графем: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, для дифтонгічної фонемі /^hē/ – рефлекса колишнього довгого *ятя* – триграф-графема *iје*, для позначення ж чотирьох пар непалаталізованих / палаталізованих приголосних фонем служать літери-графемі цих фонем з діакритичними знаками і диграфи: *č* | *ć*, *dž* | *đ*, *l* | *lj*, *n* | *nj*, а в східнослов'янських кириличних графіках заради виконання другої функції використовується 10 літер (для позначення 6-и / 5-и голосних фонем)).

У сучасній хорватській літературній мові чотирьохелементний тонічний наголос (на останньому складі наголосу бути не може; у старостокавських же говорах штокавського наріччя, в чакавському та кайкавському наріччях

наголос також тонічний (нечотирихелементний), але в них наголошеним може бути і останній склад), а в східнослов'янських мовах – динамічний, який може знаходитися на будь-якому складі слова.

У сучасній українській літературній мові також 6 голосних фонем:

/i/	/y/	
		/и/
/e/	/o/	
		/а/

Сучасна російська літературна мова має 5 голосних фонем:

/и/	/у/
/е/	/о/
/а/	

У сучасній білоруській літературній мові також 5 голосних фонем:

/i/	/y/
/e/	/o/

/а/

Як і слід було очікувати, системи вокалізму чотирьох обстежуваних споріднених сучасних літературних мов, зображені схемами, дуже схожі, хоч ця схожість, ці збіги часто здійснені «з різних боків», як, напр., фонема /a/ в хорватській мові з колишніх /ъ/ і /ь/ і фонема /a/ в східнослов'янських мовах з колишньої носової /ѣ/; фонема /e/ в хорватській мові з колишньої /ѣ/ і фонема /e/ в східнослов'янських мовах з колишньої /ь/, а в російській і білоруській мовах ще й з колишнього *ятя* /ѣ/; фонема /i/ в українській мові від етимологічних /e/, /o/ в закритому складі і т. д.

Але велика схожість голосних фонем чотирьох обстежуваних мов на рівні схем виявляється недостатньою для забезпечення схожості в загальному враженні від "звучання" мов. Причиною цього є велика кількість у східнослов'янських мовах пар непалаталізованих / палаталізованих приголосних фонем, співвідношення голосних і

приголосних фонем у мовленні, включаючи й нейтралізацію опозиції непалаталізованих / палаталізованих приголосних у Д. і М. відмінках іменників перед /i/ в українській мові та перед /e/ в російській і білоруській, редукція ненаголошених голосних фонем (менше в українській, більше в російській і білоруській), тобто – в реалізації схем. Ілюстрацією до сказаного може послужити іменник *село* (у фонематичній та фонетичній транскрипціях):

– у хорватській мові: *selo* /sèlo/ (непалаталізована приголосна фонема /s/, під коротким висхідним наголосом голосна фонема /e/, непалаталізована сонорна *альвеолярна*, бокова приголосна фонема /l/, ненаголошена голосна фонема /o/), [sèlo];

– в українській мові: *село* /селó/ (непалаталізована приголосна фонема /c/, ненаголошена голосна фонема /e/, непалаталізована сонорна *зубна*, бокова приголосна фонема /l/, наголошена (динамічний наголос) голосна фонема /o/), [се^нлó];

– у російській мові: *село* /с'ело/ (палаталізована приголосна фонема /c',/ ненаголошена голосна фонема /e/, непалаталізована сонорна *зубна*, бокова приголосна фонема /l/, наголошена (динамічний наголос) голосна фонема /o/), [с'и^елó];

– у білоруській мові: *сяло* /с'елó/ (палаталізована приголосна фонема /c',/ ненаголошена голосна фонема /e/, непалаталізована сонорна *зубна*, бокова приголосна фонема /l/, наголошена (динамічний наголос) голосна фонема /o/), [с'алó].

За термінологією М. В. Панова (Панов, 1979), як видно з порівнюваного, принцип написання голосних у хорватській орфографії можна назвати *синтагмо-парадигмофонемним*, в українській – *парадигмофонемним*, у російській – також *парадигмофонемним*, у білоруській – *синтагмофонемним*.

Література

1. Аванесов Р. І. Фонетика современного русского литературного языка. — М., 1956. — 239 с.
2. Брицин М. Я., Жовтобрюх М. А., Майборода А. В. Порівняльна граматики української і російської мов. — К., 1987. — С. 56—75.
3. Буланін Л. Л. Фонетика современного русского языка. — М. : Высшая школа, 1970. — 205 с.
4. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української мови. Учебний посібник для студентів філологічних факультетів. — Одеса : Одеський держ. ун-тет, 1996. — 143 с.
5. Ломтев Т. П. Грамматика белорусского языка. — М., 1956. — С. 28—29.
6. Панов М. В. Современный русский язык. Фонетика. — М. : Высшая школа, 1979. — 254 с.
7. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За заг. ред. академіка І. К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1969. — 431 с.
8. Тростинська Р., Попович М. Українська і хорватська літературні мови (фонологічні, морфологічні, морфологічні проблеми) // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. — Випуск 6. — К. : «Бібліотека українця», 2006. — С. 167—177.
9. Украинская грамматика. — К. : Наукова думка, 1988. — С. 5—39.
10. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. — Х. : Акта, 2002. — С. 4, 47, 1000.
11. Brozović D. O ortoepskoj vrjednosti dugoga i produženog ijekavskog jata // Jezik, № 3—5. — Zagreb, 1972—1973. — Str. 65—74, 106—118, 142—149.

12. Moguš M. Povijesna fonologija hrvatskoga jezika. — Zagreb : Školska knjiga, 2010.
13. Popović M, Trostinska R. Alograf — grafem — grafemem (i principi pravopisa hrvatskog, ruskog i ukrajinskog) // Filologija, № 23—24. — Zagreb. — Str. 291—296.
14. Popović M., Trostinska R. I fonem je znak // Od fonetike do etike (zbornik radova). — Zagreb : Disput, 2005. — Str. 75—81.
15. Škarić I. Što s hrvatskim standardnim refleksom dugoga staroga jata? // Govor, XIII, 1—2. — Zagreb, 1996. — Str. 1—23.

УДК 81'246.2

А. Г. Чала

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Проблема білінгвізму та двомовної освіти в контексті розвитку сучасного світу з огляду на соціолінгвістичні студії Олександра Потебні

Чала А. Г. Проблема білінгвізму та двомовної освіти в контексті розвитку сучасного світу з огляду на соціолінгвістичні студії Олександра Потебні. Матеріали статті відображають одну з актуальних проблем – прояснення ключових понять білінгвізму та двомовної освіти, які постають перед мовною освітою в сучасному освітньому просторі. У статті аналізується явище двомовної освіти в контексті розвитку сучасного світу, спираючись на соціолінгвістичні студії Олександра Потебні.

Ключові слова: білінгвізм, двомовна освіта, роль двомовності в соціальному середовищі, мова народу, денаціоналізація.

Чалая А. Г. Проблема билингвизма и двуязычного образования в контексте развития современного мира, учитывая социолингвистические студии Александра Потебни. Матеріали статті відображають одну з актуальних проблем – прояснення ключових понять билингвизма и двуязычного образования, стоящих перед языковым образованием в современном образовательном пространстве. В статье анализируется явление двуязычного образования в контексте развития современного мира, опираясь на социолингвистические студии Александра Потебни.

Ключевые слова: билингвизм, двуязычное образование, роль двуязычия в социальной среде, язык народа, денационализация.

Chala A. G. The problem of bilingualism and bilingual education in the context of the development of the modern world, given the sociolinguistic studios of Alexander Potebnja. Materials articles reflect one of the pressing problems – clarify key concepts of bilingualism and bilingual education facing language education in modern educational space. The article analyzes the phenomenon of bilingual education in the context of the development of the modern world, basing on sociolinguistics studies Alexander Potebnja.

Key words: bilingualism, bilingual education, bilingualism role in the social environment, the language of the people, denationalization.

Аналіз мовної ситуації, що існує в нашій державі, зокрема на сході України, свідчить про зростання напруження довкола проблем реалізації конституційних вимог щодо розвитку й застосування мов. Аналіз наукових праць показав, що в Україні проживає близько 12 % росіян проти понад 70 % українців. Зіставлення цих даних робить незрозумілим і водночас актуальним питання двомовності як такої.

Явище двомовності (білінгвізму) є досить розповсюдженим і потребує детальнішого вивчення. Серед різноманітних підходів до вивчення цього поняття немає одностайності вчених щодо нього. Одні науковці вважають, що білінгвізм позитивно впливає на розвиток як окремої людини, так і суспільства в цілому. Інші стверджують, що на початкових етапах розвитку та соціалізації дитини двомовність є досить шкідливою, оскільки дитина важче соціалізується. Щоб детальніше розглянути цей феномен, необхідно проаналізувати думки різних учених.